

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM

Rendészettudományi Doktori Iskola

TÉZISFÜZET

Mezei József nb. alezredes:

A magyar állam kémelhárító tevékenysége 1975 és 1985 között

c. doktori (PhD) értekezéshez

Témavezető:

Dr. habil. Boda József PhD c. egyetemi tanár ny. nb. vezérőrnagy

Budapest, 2023

Tartalom

1. A tudományos probléma megfogalmazása	3
2. A megfogalmazott hipotézisek.....	5
3. A kutatási célok.....	7
4. A kutatási módszerek.....	9
5. Az elvégzett vizsgálat rövid ismertetése fejezetenként.....	11
6. Összegzett következtetések.....	17
7. Az új tudományos eredmények.....	19
8. Ajánlások az új kutatási eredmények további hasznosítására.....	21
9. A doktori értekezés benyújtójának a témakörből készült publikációs jegyzéke.....	22
10. A doktori értekezés benyújtója szakmai-tudományos életrajza	24

1. A tudományos probléma megfogalmazása

A hírszerzés (felderítés), vagyis a másik fél titkainak rejtett módon történő megismerését célzó tevékenység több ezer évvel ezelőtt jelent meg, elsődlegesen a másik fél katonai képességeinek, - terveinek megismerése céljából. A titkok megismerésére való törekvések pedig szinte azonnal rávilágítottak az ellene való intézkedések bevezetésének szükségességére, elhárításának nélkülözhetetlen voltára.

A 20. században a titkosszolgálatok a két világháború, majd az azt követő hidegháború hatására jelentős átalakuláson mentek keresztül, a kormányok számára meghatározó segítséget nyújtó, nélkülözhetetlen szereplőkké váltak. Fő feladatuk a hatalom politikai -, gazdasági -, katonai céljai elérésének titokban történő támogatása volt. Ez irányú tevékenységük magában foglalta a szükséges információk megszerzését, érdekérvényesítő műveletek végrehajtását, valamint a kiemelten fontos saját adatok megvédését, és a leplezett törekvések felderítését és elhárítását. A titkosság megőrzése és az eredményesség növelése érdekében speciális (titkosszolgálati) eszközöket, módszereket vehettek igénybe.

A hidegháborús évtizedekben a szembenálló felek komoly erőfeszítéseket tettek a másik gyengítésére, az egyértelmű katonai fölény megszerzésére, befolyási övezetük növelésére, illetve az ellenfeleik ez irányú törekvéseinek akadályozására, amelyekben kiemelt szerep jutott a titkosszolgálatoknak. Ezek kihatottak az állambiztonság, szorosabban véve, a magyar elhárítás munkamódszereire, munkastílusára is.

Ezzel párhuzamosan a két világháború pusztító következményeire is tekintettel az európai országok az újabb konfliktusok megelőzése érdekében biztonsági célú együttműködések kialakítására is törekedtek. Az egyik ilyen kezdeményezés az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (Conference on Security and Co-operation in Europe; EBEÉ) életre hívása volt 1973-ban.

Magyarország a kezdetektől részt vett az EBEÉ munkájában. A zárónyilatkozatot maga Kádár János írta alá, aki beszédében pozitívan nyilatkozott az értekezlet eredményeiről és az aláírók közötti együttműködés jövőjéről. Ez, illetve, hogy a nyilatkozatot a két hidegháborús tömb vezető hatalmai, és az európai szocialista országok vezetői is aláírták, a nemzetközi kapcsolatok enyhülésének lehetőségét hordozta.

Az előzőeket figyelembe véve az értekezés keretében megtörtént a vizsgálata annak, hogy az EBEÉ és a Helsinkii zárónyilatkozat aláírását követően milyen változások történtek az akkori

magyar polgári állambiztonsági szervezet kémelhárításért felelős egységének, a Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökségének a munkájában. Ez az állambiztonság adott időszakban legfontosabb operatív eszközének, a hálózatnak, illetve az operatív munka legfontosabb szakaszainak, az előzetes ellenőrzéseknek és a bizalmas nyomozásoknak az elemzésén, értékelésén keresztül valósult meg.

A vizsgálat időtartama 11 év. Kezdetre 1975, a zárónyilatkozat aláírásának éve, amikor megnyílt a lehetőség annak, hogy a hidegháborúban szembenálló felek közötti kapcsolatban érdemi pozitív változás álljon be. A vége pedig 1985, amikor Mihail Szergejevics Gorbacsovot megválasztották a Szovjetunió Kommunista Pártja első titkárává. Az általa bevezetett reformok (glasznoszty - nyilvánosság, peresztrojka - átépítés) vezettek el végül oda, hogy 1990/91-ben a Szovjetunió megszűnt, Magyarországon demokratikus választásokat tartottak és befejeződött a hidegháború.

2. A megfogalmazott hipotézisek

A vizsgált időszakban a két szembenálló tömb közötti viszonyrendszer már több évtizede lényegét tekintve változatlan volt, az álláspontok megmerevedtek. Annak ellenére, hogy mindkét fél tett lépéseket a béke megőrzése érdekében, ezzel együtt is a saját ideológia terjesztésére, illetve a másik fél gyengítésére is törekedtek.

Ezek alapján az első hipotézis az, hogy Helsinki szelleme olyan lényeges tartalmi változásokat hozott a két vilárendszer kapcsolataiban, amelyeket korábban a szembenállás, majd a békés egymás mellett élés, de 1975-től már a bizalmon alapuló kölcsönös közeledés (a tőke, az emberek és az eszmék szabad áramlása), a konvergencia jellemezhet, amely az állambiztonsági munkában is tetten érhető lehet.

A Magyar Népköztársaság állambiztonsági szerveinek hírszerzési és elhárítási irányát a szocialista országok közösségéhez tartozás, az ezen országokkal megkötött nemzetközi szerződések, elsődlegesen a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa és a Varsói Szerződés egyértelműen kijelölték. Ezek a szerződések 1975 után, a rendszerváltoztatásig életben voltak, azokból a Magyar Népköztársaság nem lépett ki.

Ezek alapján is, a második feltételezés, hogy a kémelhárító csoportfőnökség számára korábban meghatározott elhárítási irányokban nem volt érdemi változás az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet zárónyilatkozata aláírását szorosan követő időszakban. Ha a remélt világpolitikai fordulat bekövetkezik, akkor ennek meg kell jelennie a titkosszolgálatok stratégiájában is, ami kimutatható lett volna a BM III/II. Csoportfőnökség megváltozott működésében.

Harmadik, az előzővel összefüggő feltételezés, hogy a kémelhárító csoportfőnökség munkaintenzitásában sem volt tapasztalható csökkenés az 1975-öt utáni néhány évben.

A vizsgált időszakban az európai szocialista országok, közöttük a Magyar Népköztársaság is jelentős gazdasági nehézségekkel küzdött, amelyek megoldásában erősen támaszkodtak, illetve számítottak a nyugati kölcsönökre. 1985-ben Mihail Szergejevics Gorbacsovot választották meg a Szovjet Kommunista Párt titkárává, aki ezt követően jelentős irányváltást hajtott végre a Szovjetunió addigi politikájában, amely mintegy elismerése volt a szocialista gazdaságpolitika hibáinak, a súlyos gazdasági problémáknak.

Ezek alapján negyedik hipotézis az, hogy a nyolcvanas években a magyar kémelhárítás munkájában is változásoknak kellett bekövetkezni annak érdekében, hogy a nyugati diplomatákat érintő tevékenységük ne zavarja meg a kormány gazdasági motivációjú kapcsolatfejlesztési törekvéseit a nyugat-európai országokkal, illetve az Amerikai Egyesült Államokkal.

3. A kutatási célok

Elsődleges cél volt a BM III/II. Csoportfőnökség által foglalkoztatott hálózat és az operatív ügyek elemzésének és értékelésének végrehajtása annak érdekében is, hogy a kormányzat nyílt politikája és a titkosszolgálatok rejtett tevékenysége között meglévő eltéréseket fel lehessen tárni.

A „*hálózat*”-ot, mint az állambiztonsági szerv legfontosabb titkos eszközét napjainkban folyamatos érdeklődés övezi, a kémelhárító csoportfőnökség tekintetében azonban ennek átfogó vizsgálata még nem történt meg. Cél volt, hogy a „*hálózat*” adatainak elemzésével, értékelésével a lehető legteljesebb mértékben bemutatásra kerüljön a titkos segítő rendszer, elősegítve ezzel a témakörre irányuló szakmai, kutatói és civil érdeklődés kielégítését.

A vizsgált időszakban az operatív munka legfontosabb szakaszai az előzetes ellenőrzések és a bizalmas nyomozások voltak, amelyek keretében vizsgálták az állambiztonsági kockázatokra utaló gyanúkat, és a látókörbe került személyeket. Ezen eljárások keretében pontosították, ellenőrizték, egészítették ki az állambiztonság szervei azokat az információkat, amelyek a hatáskörükbe tartozó bűncselekmények elkövetésére utaltak. Az operatív ügyek adatainak elemzésével egyértelműen meghatározhatóvá válnak az állambiztonsági szervek elhárítási irányai, az egyes irányokba kifejtett munka intenzitása, ez alapján pedig az egyes területek közötti hierarchia. A kémelhárító csoportfőnökség operatív ügyeit ilyen szempontok szerint, illetve mélységben még nem elemezték, értékelték annak ellenére, hogy a nemzet egészének biztonságát veszélyeztető tényezők megismerése szempontjából releváns részterületről van szó. Az eddigi publikációk a legtöbb esetben a téma politikai jellegű bemutatására koncentráltak, a hivatástörténeti feldolgozás tekintetében még kevésbé feltárt a terület. A munka célja ezzel összefüggésben az volt, hogy egyrészt az adatok bemutatásával, a vizsgálat eredményeinek összegzésével alapvető ismeretek kerüljenek nyilvánosságra, másrészt ez ösztönözze és segítse ennek a szakterületnek a hivatástörténeti, illetve tudományos feltárását.

A BM III/II. Csoportfőnökség tevékenysége tudományos igényességgel történő feltárása kevésbé kutatott területnek számít. A vizsgált részterületeket ilyen szemszögből még senki nem dolgozta fel Doctor of Philosophy (PhD) értekezés keretében, ezért az értekezés elkészítésével cél volt az is, hogy egy átfogó műben, komplexen bemutatásra kerüljön a csoportfőnökség felépítése, feladatköre, működése, eszközszerének legfontosabb elemei és az ezzel összefüggő lényeges belső szabályozók és jogszabályok. A kihívások összetettségének,

sokszínűségének szemléltetése érdekében egy-egy esetnek, adott gondolatsor szerinti lényegi elemei is bemutatásra kerültek.

Az állambiztonsági múlt feltárása folyamatban van. Jelenleg még nem a polgári kémelhárítás van a homlokterében, de a rendszerváltás előtti időszak ezen szegmensének kutatásában, az eredmények nyilvános közlésében itt is vannak már sikerek. A feldolgozott irodalom publikációk általi – nem csupán ezen disszertációk keretein belüli – ismertetése, a múlt feltárása és a közelmúlt állambiztonsági tevékenységének elemzése a nemzeti múlt kutatásának eddig elért eredményeihez is hozzájárul.

4. A kutatási módszerek

A dolgozatban elsődlegesen az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található, a BM III/II. Csoportfőnökség működésével, feladatellátásával összefüggő parancsok; utasítások; intézkedések; jelentések; az állambiztonsági munkával összefüggésben oktatási céllal kiadott könyvsorozat; valamint a releváns hazai szakirodalom; és a Belügyminisztériumnak a kutatással érintett időszakban megjelenő szakmai folyóiratának, a Belügyi Szemlének a kapcsolódó írásai és az állambiztonság működését befolyásoló jogszabályok kerültek feldolgozásra. Megtörtént az ezen dokumentumokból felhasználható ismeretek analizálása, a köztük fellelhető összefüggések feltárása, az így kapott részismeretek új egységekké szintetizálása, a részadatokból általános törvényszerűségek megfogalmazása, illetve általános megállapításokból egyedi következtetések levonása.

A hálózat és az operatív ügyek esetében az éves jelentéseiből kinyert adatokat Excel táblázatokban kerültek rögzítésre, majd ezen adatbázisok a matematikai-statisztikai módszerek alkalmazásával kerültek feldolgozásra. A vizsgálat időtartamának hossza lehetőséget biztosított arra, hogy mindkét területen be lehessen mutatni a lényegi jellemzők változásait, az egymáshoz és az egészhez való viszonyukat a 11 év során. Megtörtént ezen új ismeretek vizsgálata, elemzése, a rész adatok összevetése a fejezeteken belül, illetve a két első fejezetben rögzített ismeretekkel is. A következtetések levonása során mind az induktív, mind a deduktív módszer szerepet kapott.

Az ÁBTL-ben található levéltári anyagok kapcsán fontos néhány körülményt megemlíteni. Történtek egyeztetések az állambiztonsági szolgálatok jogutód szervezetei és a levéltár között az állambiztonság időszakában keletkezett iratok átadásáról, ezzel együtt jelenleg még nem került át minden érintett dokumentum az ÁBTL kezelésébe. Előfordulhat továbbá az is, hogy egy-egy időszak, vagy részterület vonatkozásában elérhető, meglévő anyagok köre nem teljes, egy részük esetleg megsemmisült, vagy selejtezték. Ezek okán az elérhető források köre hiányos lehet.

Az anyagok értelmezése kapcsán felmerülhet az a kérdés is, hogy milyen szempontból vizsgálják annak tartalmát. Egy-egy ügydarab akár több értelmezéssel is bírhat, a megismerési folyamat céljától függően. A vizsgálat elsődlegesen a szervezettörténetre, a szervezet működésére koncentrált, bár az elemzés egyes elemei politológiai szempontból is értékelésre került.

Az állambiztonsági időszak levéltári forrásai kapcsán szakmai diskurzus alakult ki azzal kapcsolatban – elsődlegesen a hálózat tagjait érintő dokumentumok vonatkozásában –, hogy az azokban foglaltak mennyire felelnek meg a valóságnak, mekkora azok valós értéke. A vizsgálat során is előkerültek olyan iratok, amelyek kapcsán felmerült, hogy azok tartalma esetleg nem felelt meg teljes körűen a valóságnak. Az értekezés keretében folytatott vizsgálat azonban elsődlegesen a hálózat és az operatív ügyek mennyiségi és minőségi, nem pedig a hozzájuk köthető dossziék tartalmi elemzését, értékelését jelentette, így az eredményeket az állambiztonsági iratok kapcsán jelentkező forrásérték problematika nem befolyásolta.

A korabeli sajtóban – a téma bizalmi jellegéből fakadóan – rendkívül csekély és csupán áttételes, illetve háttérinformációkat tartalmazó írások voltak fellelhetők.

A dolgozat keretében vizsgált időszak ötven évvel ezelőtt kezdődik. Annak érdekében, hogy a feltárt ismeretek értékelése minél hatékonyabb legyen az információgyűjtés részét képezte az oral history is. Több olyan személlyel is készült interjú, akik a vizsgált időszakban a BM III/II. Csoportfőnökség munkatársaként, a kémelhárítás szakterületén tevékenykedtek és a szervezet működésére kellő rálátással rendelkeztek. Annak ellenére, hogy ezek önálló interjúkként végül nem jelentek meg a dolgozatban komoly segítséget adtak a munka során.

A feldolgozásokat illetően a helyzet már kedvezőbb ugyan, azonban e téren elsősorban az érintőleges tartalmú témaköröket bemutató írások bizonyultak leginkább hasznosnak, mivel a vizsgált témával konkrétan foglalkozó átfogó tartalmú írásmű még nem került közlésre.

5. Az elvégzett vizsgálat rövid ismertetése fejezetenként

Az értekezés négy fejezetből áll. Az első két fejezet a vizsgálat eredményeinek értelmezéséhez nélkülözhetetlen alapvető ismereteket összegezi. Az első fejezet a BM III/II Kémelhárító Csoportfőnökség tevékenységét befolyásoló legfontosabb külső körülményeket veszi sorra. Bemutatja a vizsgált időszakban a nemzetközi és hazai viszonyoknak az állambiztonság szempontjából legfontosabb részterületeit. A kémelhárítás kereteit meghatározó jogszabályi környezetet, valamint az állampárt és az állambiztonság kapcsolatát, mert ez speciális jellemzője volt az időszaknak és jelentősen befolyásolta a magyar állambiztonsági szervezet feladatellátását.

A vizsgált időszakban az MNK-t közvetlenül érintő nemzetközi viszonyok egy, már közel 30 éve meglévő állapotot mutattak, amit a szocialista és a kapitalista tömb szembenállása határozott meg. Az időszak első részében a kapcsolatokban egy enyhülés volt megfigyelhető, míg a második felében az USA és a Szovjetunió közötti viszony ismételten elhidegült, amely a két ország szövetségeseire is kihatott. Ezek a változások jól szemléltették a két fél közötti feszültség mélyben gyökerező voltát, amelyet még az EBEÉ zárónyilatkozatának aláírása ellenére sem sikerült érdemben enyhíteni. Ezek a hatások természetesen a szembenálló felek titkosszolgálati aktivitásában is tetten érhetőek voltak.

A két nagyhatalom szembenállásának árnyékában az MNK – a Szovjetunió irányába történt politikai, katonai és gazdasági elköteleződést megtartva –, hasonlóan más európai szocialista országokhoz lépéseket tett a Nyugattal meglévő kapcsolat fejlesztése érdekében is, mivel a gazdasága működőképességének fenntartásához ebben az időszakban már elengedhetetlenül szüksége volt a nyugati hitelekre. A gazdasága miatt így az MNK bizonyos mértékig kiszolgáltatottá vált a Nyugat számára.

A belföldi állapotokat áttekintve, a gazdasági problémák kezelése miatt kiszélesített nemzetközi kapcsolatok – diplomáciai, gazdasági, tudományos, kulturális – komoly kihívást jelentettek a kémelhárításnak. Ezzel összefüggésben és párhuzamosan a belső ellenzék is erősödött. Az állambiztonság és a politikai vezetés értékelése alapján e mögött a külföldi hírszerző szolgálatok jelenléte volt megfigyelhető. Továbbá a vizsgált időszakban folytatódott az állambiztonság szoros pártfelügyelete és pártirányítása is.

Összességében tehát a kül- és belpolitikai tényezők egy összetett, bonyolult helyzetet teremtettek a kémelhárítás számára. A nemzetközi kapcsolatok elhidegülése egyrészt fokozta a

titkosszolgálati tevékenységet és annak fő irányait az ország szocialista berendezkedése és a nemzetközi szerződések már egyértelműen kijelölték. Másrészt viszont ugyanezen országokkal, kiemelten az USA-val az MNK vezetése fejleszteni is kívánta a viszonyt a gazdaság számára – így a hatalom megtartásához is – létfontosságú hitelek megszerzése érdekében, amelyeket viszont megzavarhatott az intenzív titkosszolgálati aktivitás. Erre rakódott még rá belpolitikai területen a külföldi titkosszolgálatok által folytatott „fellazítás” és az ellenzékkel való együttműködés, amely elleni aktív titkosszolgálati fellépés megint csak ronthatta volna a kapcsolatokat a Nyugattal. Gondoljunk csak Reagan elnöknek a lengyel helyzettel kapcsolatos megnyilvánulásaira. A kémelhárításnak tehát ebben a kettős helyzetben kellett úgy helytállnia, hogy közben saját értékelése szerint is az USA már amúgy is a „kémhisztéria” lázában égett és tovább fokozta azt azzal a véleményével, hogy a szocialista országok hivatalos szervei és a terrorszervezetek között kapcsolatok vannak.

A helyzetet tovább nehezítette, hogy a politikai-, gazdasági-, kulturális kapcsolatok fejlődése a Nyugattal, illetve az idegenforgalom bővítésének megint csak gazdasági oldalról való ösztönzése, vagyis a kiszélesedő kapcsolatok az ellenséggel egyértelműen új szakmai szemléletmódot követeltek meg. Ez mellett a titkosszolgálati tevékenységben a külföldi szolgálatok által használt technikai eszközök folyamatos fejlesztése, valamint az e téren való magyar lemaradás is komoly kihívás elé állította a kémelhárítást.

A kémelhárítás eredményes végrehajtásához szükséges keretek a vizsgált időszakban nyilvános és belső szabályozókban rögzítésre kerültek. Mindemellett kritikaként fogalmazható meg, hogy az állampolgárok alapvető jogait sértő titkosszolgálati eszközök alkalmazásának szabályait nem nyilvános jogszabályok tartalmazták. Ezt még a rendszerváltás időszakában kitört, és „Dunagate” néven elhíresült titkosszolgálati botrányt vizsgáló bizottság is komoly hiányosságként emelte ki. Megjegyzendő azonban az is, hogy ezen lényegi kérdések az 1970-es években már belső utasításokban megjelentek, bár az is igaz, hogy azok betartását külső szervezet nem ellenőrizte.

A második fejezet a csoportfőnökség szervezeti felépítését, alárendelt szervezeteinek feladatkörét és a vizsgált időszakban érzékelt kihívásokat mutatja be olyan mélységig, amely az értekezés második részében ismertetett vizsgálat megértéséhez, az ott megállapított tények értelmezéséhez szükséges.

A BM III. Főcsoportfőnökség létrehozását célzó átszervezést a politikai érdekek mellett szakmai indokok is motiválták. A nemzetközi kapcsolatokban bekövetkezett változások

szükségessé tették a szervezet, de elsősorban a szakmai gondolkodás megújítását. A kémelhárítás tekintetében az 1960-as évektől az országba beutazók számának jelentős növekedése miatt a személyek ellenőrzése kapcsán a totális elhárítás már nem volt alternatíva.

A kémelhárítás számára a belső szabályzóiban leképezték a hidegháború keretei által már korábban kijelölt elhárítási irányokat, amely a vizsgált időszak végéig nem változott. A kémelhárító csoportfőnökség szervezeti felépítése megfelelt az elvárt feladatoknak, amit mi sem mutat jobban, hogy a vizsgált időszakban már érdemi átszervezés nem történt, csupán az újonnan megjelent állambiztonsági kockázat, a kémelhárítás indukált érdemi szervezeti kiigazítást. A külföldi, ellenséges hírszerző szolgálatok magyar irányban kifejtett tevékenysége két területre koncentrált. Egyrészt az MNK-ra, másrészt rajta keresztül az európai szocialista országok meghatározó nemzetközi együttműködéseire és magukra a szocialista országokra, azon belül is kiemelten a Szovjetunióra.

A kémelhárító csoportfőnökség által azonosított kockázatok, illetve idegen titkosszolgálati törekvések kapcsán beszerzett ismeretek azt mutatják, hogy az ellenséges hírszerző szervezetek minden, az ország eredményes működése szempontjából lényeges területen jelen voltak, és az eszközök és módszerek széles körét alkalmazva folytatták tevékenységüket. Ez mellett előfordult, hogy egyes esetekben a szövetségeseikkel együttműködve tovább fokozták a kihívásokat. Figyelembe kell venni, hogy mindegyik kiemelt elhárítási irányban található szolgálat jobb anyagi és technikai helyzetben volt a magyarnál, amely különbségek az idő múlásával csak nőttek, így kijelenthető, hogy ez a védelmi tevékenység eleve egy egyenlőtlen küzdelmet jelentett.

Az EBEÉ általi enyhülési lehetőség, amelyet kezdetben a magyar vezetés is ösztönzött, az azzal összefüggésben készített politikai -, illetve az azokra épülő állambiztonsági intézkedési tervek alapján a kezdetektől ellenszélben volt. Egyértelműen kiderült, hogy a magyar politikai és állampárti vezetés félt attól, hogy az enyhülést a nyugati ellenfelek kihasználják a rendszereik gyengítésére.

A harmadik fejezet az állambiztonság titkos segítőinek, a hálózatnak az elemzését, értékelését tartalmazza. Az állambiztonsági főcsoportfőnökség eredményes működéséhez, feladatai ellátásához nélkülözhetetlen volt, hogy titkos, szervezetszerű kapcsolatokat alakítson ki olyan személyekkel, akik az elhárítás munkáját érdemben segíteni tudták. Ez a személyi kör volt az „ügynökség”, illetve 1972-től a „hálózat”, amelyre mint a legfontosabb operatív eszközre tekintettek.

Ebben a fejezetben a hálózat bemutatásán túl arra is kerestem a választ, hogy az EBEÉ zárónyilatkozatának aláírását követő 1975 – 1985 közötti időszakban történt-e érzékelhető változás a kémelhárító csoportfőnökség tevékenységében a hálózati munka adatainak elemzése, értékelése alapján.

A kémelhárító csoportfőnökség által foglalkoztatott hálózat létszámadatai 1975-öt követően egyértelműen, jelentősen növekedtek. A csoportfőnökség intenzív kapcsolatépítésbe kezdett, amelynek eredményeként két év alatt 38,66 %-al bővült az újonnan beszervezett titkos együttműködők száma. Fontos kiemelni, hogy ennek részeként nőtt az újonnan beszervezett kapitalista országok állampolgárainak a száma is. Ezek sorában első helyeken az 1955-ben, Moszkvában meghatározott célországok, így Ausztria, az NSZK és az USA szerepeltek, tehát a kémelhárítási irányok a vizsgált időszakban nem változtak. Lényegi körülmény, hogy ezen országok állampolgárait érintő beszervezések kapcsán a vizsgált időszakban egyenletesség volt megfigyelhető, az ilyen irányokba történő kapcsolatépítés a vizsgált időszakban végig jelen volt.

A foglalkoztatás vonalát tekintve érdemi létszámnövekedés történt a külföldi bázisról folytatott kémelhárítás és a nemzetközi érintkezésből adódó kockázatok felderítése területen. Az 1975-öt követő években folyamatosan nőtt a felsőfokú végzettségűek, és a három vagy több idegen nyelven beszélők részaránya a hálózat egészében. Összességében mind mennyiségében, mind minőségében fejlődött a kémelhárítás hálózata úgy, hogy az elhárítási irányok nem változtak.

Meg kell továbbá említeni azt, hogy a hálózatban folyamatosan nőtt a kommunista társadalmi szervezetekhez köthető személyek száma is, amely a párt és az állambiztonsági szerv, illetve céljaik iránti lojalitás szempontjából bírt kiemelt jelentőséggel.

A kémelhárító csoportfőnökség hálózati munkájának a fő kutatási kérdések szerinti vizsgálata során adatok keletkeztek arra vonatkozóan, hogy az állambiztonsági szerv tevékenységében egy jól kimutatható változás történt az 1983-as évben. Mivel az egyes évkörök a december 31-i állapotokat mutatták, így vélelmezhető, hogy a változás mögött álló döntés 1982-ben születhetett meg.

A hálózat összlétszámát ebből a nézőpontból vizsgálva azt láthatjuk, hogy az 1982-ben érte el a maximumát, majd onnan csökkenő tendenciába váltott. 1983-ban volt a legtöbb olyan személy, az újonnan beszervezettek 32,1 %-a, akinek elvégezték ugyan a tanulmányozását, de beszervezését már nem hajtották végre. Szintén 1982-t követően váltott csökkenő szakaszba a csoportfőnökség új beszervezéseinek száma is. A beszervezéseknél tapasztalható negatív

tendencia a hálózat alapfeladatának szempontjából lényeges minőségi jellemzőiben is kimutathatók voltak. Így a diplomával rendelkező, illetve a három, vagy több idegen nyelvet beszélő hálózati személyek számának csökkenésében. A hálózat tagjai közül a kapitalista országok állampolgárainak létszámadata is 1982 után váltott csökkenő szakaszba. A legtöbb kizárás is 1983-ban történt, amely több mint kétszer annyi személyt érintett, mint 1975-ben.

Ezen változások egyértelműen a kémelhárító csoportfőnökség tevékenysége intenzitásának csökkenésére utalnak. Kutatásaim során azonban erre vonatkozó párt-, állami- vagy szakmai utasítást a kézirat lezárásáig nem találtam.

A csoportfőnökség feladataiba elsődlegesen a külföldi, azon belül is a kapitalista országok irányából érkező, az állam biztonságát veszélyeztető kockázatok felderítése és elhárítása tartozott. A szervezet erős párt- és állami kontrollja miatt nehezen elképzelhető, hogy ilyen döntést a BM III. Főcsoportfőnökség szakmai vezetése önállóan meghozhatott volna. Ezek alapján nem zárható ki annak a lehetősége, hogy az 1983-ban érzékelt változások mögött olyan, a kapitalista országokkal kapcsolatos nemzetközi esemény állhatott, amelyre tekintettel a párt és az állami vezetés döntött úgy, hogy a kémelhárítás feladatellátásában ilyen irányú módosítást kell végrehajtani.

Az időszak nemzetközi téren történt és az MNK-t is érintő jelentős eseményeit vizsgálva meg kell említeni az 1979-es második olajválságot, és az ennek hatására is fokozódó gazdasági nehézségeket az európai szocialista országokban, köztük az MNK-ban. Moszkva a kialakult helyzetben nemet mondott az európai szocialista országok megsegítésére, így az MNK-nak is, mivel 1982-ben már csödközeli helyzetben volt, más megoldást kellett keresni. Jelentős erőfeszítések árán az USA támogatásával, Moszkva utólagos tájékoztatásával 1982 májusában a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank tagja lett.

Fentiek alapján elképzelhető, hogy az állambiztonság munkájában bekövetkezett intenzitáscsökkentés célja az volt, hogy minimalizálják, elkerüljék az MNK gazdasága szempontjából releváns kapitalista államokkal az összeütközéseket a titkosszolgálatok szintjén. Talán nem akarták ezzel sem gyengíteni az ország gazdasága szempontjából életbevágó nemzetközi, elsődlegesen a nyugati forrásokból történő kölcsönök megszerzésért folytatott tárgyalásokat. Ezt erősítheti, hogy az állampárt a hatalom megtartásának egyik fontos fundamentumaként tekintett az állampolgárok életszínvonalának fenntartására, amely ebben az időszakban már külföldi kölcsönök nélkül nem volt megoldható.

A negyedik fejezet az operatív munka legfontosabb szakaszainak az előzetes ellenőrzéseknek és a bizalmas nyomozásoknak a vizsgálati eredményeit részletezi. A személyellenőrzéseket érintően elvégzett vizsgálat alapján kijelenthető, hogy a BM III/II. Kémelhárítási Csoportfőnökség célkeresztjében a vizsgált időszak egészét tekintve elsődlegesen a kapitalista országok, azon belül is a diplomaták, szolgálati útlevéllal rendelkező személyek álltak.

Az MNK EBEÉ-ben való részvételét követően a nemzetközi kapcsolatokban történő enyhülés irányába mutató pozitív érdemi változás nem következett be a kémelhárítás területén. Az ellenőrzési létszámadatok azt mutatták, hogy a kémelhárító csoportfőnökség tevékenysége és az EBEÉ záróokmány tartalma, illetve Kádár János beszéde nem voltak összhangban egymással. Viszont az adatsorok alátámasztották az állambiztonsági szervek által az EBEÉ kapcsán elkészített feladattervekben foglaltakat, vagyis azt, hogy fokozni kellett az elhárító munkát.

A kiemelt kémelhárítási irányok az USA, az NSZK, Franciaország, Anglia és Ausztria voltak és maradtak is a vizsgált időszak teljes egészében. Közülük a szám adatok alapján az USA jelentette a legnagyobb kihívást. Az elhárítás intenzitását tekintve az látszott, hogy az amerikai kötődésű ügyekben ellenőrzés alá vont személyek száma egyértelműen nőtt az EBEÉ-t követő 1975 – 1980 közötti időszakban.

A hálózat vizsgálata során feltárt, az 1983-as évhez köthető jelentős visszaesés a személyellenőrzések területén is megfigyelhető volt. Az ellenőrzött személyek évenkénti összlétszáma 1981-ben kezdett csökkenni, de 1982-től meredek esésbe váltott, ami 1985-re elérte a 70 %-ot. A csökkenés egyértelműen a külföldi, kapitalista országokból származó diplomatákat érintette. Ez a változás tovább erősíti az 1983-as visszaesést érintően már megfogalmazott gondolatokat.

Az értekezés célja szempontjából nem releváns, de nemzetbiztonsági szempontból mindenképpen fontos, hogy erre az időszakra tehető a terrorelhárítás elleni szervezett, operatív fellépés megjelenése a kémelhárítási csoportfőnökség feladatkörében. A kezdetben megalakított csoport, később alosztály, majd osztály szervezetté fejlődött. 1981-től pedig már ezen fejezet alatt is személyellenőrzéseket végzett a szakterület.

6. Összegzett következtetések

Az elmúlt hatezer év alatt a titkosszolgálati munka, illetve az azt ellátó szervezet is sok mindenben változott, azonban az alapfeladat nem. A 20. század második felében a titkosszolgálatoknak, amelyek már kormányzati szervekként működtek a feladata még mindig ugyan az volt, mint a kezdetekkor, az adott állam vezetésének támogatása olyan információkkal, amely az állam biztonságának megőrzését, céljainak elérését segíti, illetve olyan műveletek végrehajtása, amely előmozdítja az állam érdekeinek érvényre jutását.

Ez mellett azonban a megváltozott biztonsági kihívások hatására a titkosszolgálatok szerepe megnőtt. A hatalom számára fontosságukat több körülmény is egyértelműen jelezte, például, hogy irányításuk a végrehajtó hatalom legfelsőbb szintjén rögzült.

A hidegháborút, benne a vizsgált időszakot is a két nagyhatalom szembenállása határozta meg. Ez, a szocialista tömbhöz tartozás és a szocialista országokkal megkötött nemzetközi szerződések egyértelműen kijelölték az MNK nemzetközi mozgásterének határait, egyben az állambiztonság szerveinek hírszerzési, elhárítási irányait. A belpolitikát az állampárt dominanciája, a kommunista berendezkedés fenntartása mellett a fokozódó gazdasági nehézségek uralták. Az állambiztonság közvetlen pártirányítással, a klasszikus titkosszolgálati feladatok mellett, a párt uralmának fenntartásában is meghatározó szerepet töltött be. A népgazdaság az 1970-es évekre jelentős nehézségekkel küzdött, amely az 1980-as évekre már a külpolitikára is komoly hatást gyakorolt.

Az európai biztonság fenntartását célzó törekvések részeként életre hívott EBEÉ magában hordozta a lehetőségét annak, hogy a két tömb közötti feszültség enyhüljön, illetve normalizálódjon. Mivel azonban egyik fél sem adta fel azt, hogy a saját ideológiáját terjessze, illetve a másik felet gyengítse, ezért a törekvések a zárónyilatkozat aláírását követően érdemi előrelépést nem hoztak. A magyar állambiztonsági szerv az EBEÉ-t követően a párt- és az állami vezetés elvárásainak megfelelően egyáltalán nem csökkentette, sőt még fokozta is a kémelhárító tevékenységét. Ennek egyértelmű jele volt az adott korban legfontosabb titkosszolgálati eszköznek, a hálózatnak a mennyiségi és minőségi fejlesztése. Hasonlóan ez irányba hatott az operatív ügyekben – ha kisebb intenzitással is – tapasztalt fokozott tevékenység. Érdemi változást mindkét területen az 1983-as év hozott, amikor is mind a hálózat létszáma, mind pedig az ellenőrzés alá vont személyek létszáma jelentősen csökkent. Ezt a külpolitikai változásokkal és a belföldi helyzettel összevetve a hazai gazdasági nehézségek és a nyugati hitelek megszerzésére irányuló törekvések okozhatták.

Ez alapján úgy tűnik, hogy a gazdaság működtetéséhez szükséges nyugati tőke biztosítása jelentősebb hatást gyakorolt az ország vezetésére, a pártra és ezeken keresztül az állambiztonság munkájára, mint az európai szocialista országok szövetségén belül évtizedek óta meglévő politikai, katonai, gazdasági kapcsolatok. Felmerül a lehetősége annak, hogy a nyugati partnerek a kölcsön feltételül a titkosszolgálati munka intenzitásának, tényleges hatásfokának csökkentését szabták meg. Nyilvánvaló, hogy ezt írásban nem adhatták, így a forrásokban nem jelenhetett meg. Másként fogalmazva, a helsinki folyamat a két világrend békés egymás mellett éléséről, a Világbanki és Valutaalap csatlakozás pedig a Szovjetunió és a szocialista tábor legyőzéséről, annak szándékáról, illetve történelmi távlatból nézve annak sikeréről szólt.

7. Az új tudományos eredmények

A hipotéziseket és a kutatási célkitűzések figyelembe véve az alábbi új tudományos eredmények keletkeztek:

1. Az első hipotézis, miszerint Helsinki szelleme olyan lényeges tartalmi változásokat hoz a két világrendszer kapcsolataiban, hogy az a BM III/II. Csoportfőnökség munkájában is kimutatható lesz, a kutatás eredményeként nem nyert igazolást.

2. Minthogy Helsinki tartalmi fordulatot nem hozott a világ megosztottságában, ezzel összhangban a BM III/II. Csoportfőnökség is megmaradt a pártállami diktatúra elkötelezett kiszolgálójának, és a korábban meghatározott elhárítási irányokban nem volt érdemi változás. Vagyis a második hipotézis igazolást nyert.

3. Harmadik, az előzővel összefüggő feltételezés az volt, hogy a kémelhárító csoportfőnökség munkaintenzitásában sem volt tapasztalható csökkenés az 1975 utáni néhány évben. Ezen hipotézis szintén igazolás nyert. Ennek oka egyrészt, hogy a polgári demokráciákhoz tartozó országok változatlan hírigénnyel éltek a szocialista tábor, és így Magyarország ellen is. Másrészt az ország egyre nehezedő gazdasági helyzete, az eladósodás új feladatok elé állította a kémelhárító szolgálatot, a „népgazdaság” védelme egyre nagyobb feladatot jelentett a felderítés számára.

4. A negyedik hipotézis a változatlanság mellett azokra a változásokra hivatkozott, amelyek a nyolcvanas évek magyar gazdasági és diplomáciai külkapcsolatait jellemezte. A Magyar Népköztársaság gazdasági kitettsége a nyitott piacgazdaságokkal való együttműködés fokozását igényelte – ekkor csatlakozott az ország a Világbankhoz, és a Valutaalaphoz – ezért a titkosszolgálati tevékenyégtől elvárták, hogy ne nehezítse meg ezeket a törekvéseket. A BM III/II. Csoportfőnökség munkaintenzitásában, illetve irányában 1983-ban detektált változás alapján ezen hipotézis is bizonyítottnak tekinthető.

5. A dolgozat keretében megtörtént a BM III/II. Csoportfőnökség legfontosabb operatív eszközének, a „hálózat”-nak a létszámadatainak, foglalkoztatási funkcióinak, - irányainak, a lényegi jellemzőinek, valamint ezek változásainak bemutatása, elemzése és értékelése az 1975-1985 közötti időszakban.

6. A dolgozat keretében megtörtént a BM III/II. Csoportfőnökség által folytatott előzetes ellenőrzés és a bizalmas nyomozás keretében vizsgált személyek létszámadatainak, fő

jellemzőinek, az ügyek befejezése módjának, valamint ezen tényezők változásainak bemutatása, elemzése és értékelése az 1975-1985 közötti időszakban.

7. A kutatás során – a külső körülmények és az állambiztonsági szerv működését érintő lényegi jellemzők elemzésével, értékelésével – igazolásra került, hogy egy ország titkosszolgálati szerve lehetőséget biztosíthat az adott ország politikai vezetése számára arra, hogy a nemzetközi térben a nyílt kommunikációjával akár teljesen ellentétes tevékenységet folytasson. Bebizonyításra került, hogy az 1975-öt követő néhány évben a BM III/II. Csoportfőnökség kémelhárítási munkája nem volt összhangban a Kádár János által aláírt helsinki zárónyilatkozat tartalmával, illetve Kádár János ott elmondott pozitív hangvételű beszédével. A kutatás – a hálózat és az operatív ügyek elemzésével, értékelésével – igazolta, hogy nem történt meg az EBEÉ-t követően a magyar politikai vezetés által a szándéknyilatkozatban nyíltan vállalt magatartási irányváltás a nemzetközi kapcsolatokat érintően.

8. A kutatás – a hálózat és az operatív ügyek elemzésével, értékelésével – igazolta, hogy az állambiztonság területén a „rendszer váltás” már 1983-ban elkezdődött, amit a magyar gazdaság állapota kényszeríthetett ki.

9. Tudományos eredménye végül a dolgozatnak a hálózat és az operatív ügyek kapcsán történt adatok összegyűjtése, rendszerezése és közzététele, mivel az adatsorok további kutatások kiindulópontjaul, érdemi kiegészítő adatbázisául szolgálhatnak.

8. Ajánlások az új kutatási eredmények további hasznosítására

A kutatás eredményeit hasznosítani lehet mindazon felsőoktatási intézményekben, kiemelten a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen, ahol az oktatás témakörei között jelen van a titkosszolgálatok tevékenysége.

A szervezet működésével, a hálózatokkal és az operatív ügyekkel összefüggő ismeretek hasznosak lehetnek azon szakmai szervezetek munkatársainak, akik aktuálisan kémelhárítással foglalkoznak.

Az értekezés hasznosulásának fő területe lehet további tudományos kutatásokban történő felhasználása. A vizsgált időszakot és a - területeket figyelembe véve:

- kiindulási alapot képezhet a BM III. Főcsoportfőnökség teljes 28 évre vonatkozó kémelhárítási tevékenységének vizsgálatát célzó munkák során;
- a hálózat és/vagy az operatív ügyek adatait más adatsorokkal összevetve tovább lehet vizsgálni a csoportfőnökség által folytatott munka hatékonyságát, illetve annak változásait;
- felhasználható az európai szocialista országok közötti, az ellenérdekelt hírszerző szervek tevékenységének feltárását, akadályozását célzó együttműködéseinek további vizsgálatához;
- az értekezés eredményei kiegészítő ismereteket nyújthatnak, illetve ellenpólust jelenthetnek a korszak kapitalista országai titkosszolgálatainak az MNK-t érintő tevékenysége vizsgálatához;
- a laikus olvasó számára átfogó ismereteket nyújt a kémelhárító munka általános tartalmáról.

9. A doktori értekezés benyújtójának a témakörből készült publikációs jegyzéke

Mezei József: A Magyar Királyi Belügyminisztérium 1910-1911-es tevékenysége az Osztrák-Magyar Monarchia hírszerző szerve békeidőszaki utasításának elkészítésében, Nemzetbiztonsági Szemle (online) (2064-3756): 6 különszám pp 112-129 (2018)

Nagy Katalin; Mezei József: A biztonságtudatosítás megjelenése a terrorelhárítás területén, Nemzetbiztonsági Szemle (2064-3756): 7 4 pp 105-118 (2019)

Mezei József: A biztonságtudatosítás felértékelődő szerepe, In: Ruzsonyi Péter (szerk.), Közbiztonság : Fenntartható biztonság és társadalmi környezet tanulmányok III., Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, pp 1041-1049 (2020)

Mezei József: Rendszerszintű válaszok és folyamatok, In: Ruzsonyi Péter (szerk.) Közbiztonság : Fenntartható biztonság és társadalmi környezet tanulmányok III., Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, pp 983-995 (2020)

Dobák Imre; Mezei József; Regényi Kund: A konspiráció szempontjainak megjelenése az állambiztonság kapcsolati forrásból származó információgyűjtésének területein, Magyar Rendészet (1586-2895 1787-050X): 20 2 pp 35-48 (2020)

Fialka György; Dobák Imre; Mezei József: Az állambiztonsági felsőoktatás rendszerváltozás előtti kerete és annak lezárása, Nemzetbiztonsági Szemle (online) (2064-3756): 8 3 pp 33-43 (2020),

Deák József; Mezei József: Orosz és magyar rendészeti rendszerek, mint a hatalom forrásai és sírásói, In: Gaál Gyula; Hautzinger Zoltán (szerk.): A Hadtudománytól a rendészettudományig – Társadalmi kihívások a nemzeti összetartozás évében. Pécs: Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, pp 127-133 (2020) (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények 1589-1674 ; 22),

Mezei József; Nagy Katalin: Nemzetközi kitekintés a terrorelhárítás területén folytatott biztonságtudatosítási programokba, Nemzetbiztonsági Szemle (online) (2064-3756): 8 2 pp 50-65 (2020)

Mezei József: A (Rendőrségi) Belügyi Szemlében közölt, az állambiztonság területével foglalkozó írások áttekintő elemzése az SzKP XXII. kongresszusát követő időszakban, Magyar Rendészet (1586-2895 1787-050X): 21 2 pp 189-200 (2021)

Mezei József: The Appearance of Awareness Related to Counter Intelligence in the Home Affairs Review in the Early 1960s, Nemzetbiztonsági Szemle (online) (2064-3756): 9 1 pp 3-15 (2021)

Mezei József: Az imperialista fellazítási politika és az állambiztonság arra adott válasza Magyarországon az 1960-as években, Szakmai Szemle: A katonai nemzetbiztonsági szolgálat tudományos-szakmai folyóirata (1785-1181): 19 1 pp 23-34 (2021)

Mezei József: Regényi Kund: Információszerzés kapcsolati forrásai (Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2019), Magyar Rendészet (1586-2895 1787-050X): 21 3 pp 205-207 (2021)

Mezei József; Koncz Veronika; Jasenszky Nándor: Biztonságtudatosság – hazai helyzetkép, hazai gyakorlat és példák 1. Nemzetbiztonsági Szemle (Online) 9 : 4 pp. 35-47. , 13 p. (2021)

Mezei József; Koncz Veronika; Jasenszky Nándor: Biztonságtudatosság – hazai helyzetkép, hazai gyakorlat és példák 2. Nemzetbiztonsági Szemle (Online) 9 : 4 pp. 48-61. , 14 p. (2021)

Mezei József: A Belügyminisztérium III/II. csoportfőnöksége által folytatott személyellenőrzések elemzése az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Zárónyilatkozatának aláírását követő években, Szakmai Szemle 20: 1 pp. 22-34. , 13 p. (2022)

10. A doktori értekezés benyújtója szakmai-tudományos életrajza

1997-től hivatásos szolgálati jogviszonyban teljesít szolgálatot. Tíz évig a Magyar Honvédség kötelékében látott el kiképzői és oktatói feladatokat. Ezen időszakban egy évig Cipruson, az Egyesült Nemzetek Szervezete, United Nations Peacekeeping Force in Cyprus elnevezésű missziójában szolgált, mint békefenntartó. 2007-től az Alkotmányvédelmi Hivatal (2010-ig Nemzetbiztonsági Hivatal) munkatársa. 2018-tól a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézetében lát el oktatói feladatokat. 2019-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Karán óraadó.

2004-ben a gödöllői Szent István Egyetem Gépészmérnöki Karán okleveles mezőgazdasági gépészmérnök, 2008-ban a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán okleveles mérnök-tanár majd 2018-ban a budapesti Milton Friedman Egyetemen gazdaságinformatikus diplomát szerzett. Doktori tanulmányait saját elhatározásából 2016-ban kezdte el, levelező tagozaton a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskolájában. Angol nyelven középfokon, német nyelven alapfokon beszél.

2018 óta a Magyar Rendészettudományi Társaság; a Magyar Hadtudományi Társaság; a Szemere Bertalan Magyar rendvédelem-történeti Tudományos Társaság; a Felderítők Társasága Egyesület; és a Doktoranduszok Országos Szövetségének a tagja. A Doktoranduszok Országos Szövetsége Rendészettudományi Osztályának alapító tagja, 2018-ban titkára, 2019-ben elnöke; 2020-ban alelnöke. 2018-tól a Nemzeti Közszolgálati Egyetem által online kiadott Nemzetbiztonsági Szemle szerkesztőségi tagja, szerkesztőségi titkára. 2020-tól a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetbiztonsági Szakkollégium Nemzetbiztonsági Kutatósejt vezető tanára.

Kutatási területei a nemzetbiztonság általános elméleti kérdései; a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség kémelhárító tevékenysége; a titkos információgyűjtés; a polgári válságkezelés nemzetbiztonsági aspektusai és a külföldi hírszerző és biztonsági szolgálatok.

Az MTMT-ben összesen 13 darab publikációt jegyez szerzőként, társszerzőként. Eddig 12 magyar és 1 angol nyelvű publikációja jelent meg szakmai folyóiratokban (Magyar Rendészet; Szakmai Szemle; Nemzetbiztonsági Szemle), illetve 2 könyvrészlet szerzője. További 3 magyar nyelvű publikációjának és 2 könyvrészletének megjelenése várható 2023-ban.